

SZABÓ FERENC

Az „Ostpolitik” emlékezete

Ez az alcíme annak az interjúkötetnek, amelyet Domenico del Rio és Renzo Giacomelli tett közzé *San Pietro e il Cremlino* címmel (Piemme, Róma 1991), és amelynek borítólapján a Szent Péter-bazilika kupolája mögött a Kreml tornyai magasodnak, alattuk pedig a faltöredéken olyan rajzok és felírások, amilyenekkel tele vannak ma is Róma falai: kommunisták, terroristák és fasiszták jelszavaitól kezdve szerelmesek vallomásáig. Emlékszem, 1977. június 9-én reggel, amikor a Vatikánban tartottam, hogy VI. Pál pápának tolmácsoljak, a falakon láttam a tiltakozásokat: „KADAR BOIA”, Kádár gyilkos. A keleti politika egyik jelentős eseménye volt az, hogy VI. Pál pápa A. Casaroli érsek, az „Ostpolitik” főszereplője társaságában fogadta Kádár Jánost. Az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára, a későbbi bíboros államtitkár akkor is, de a későbbiek során is ezt hangoztatta: a *modus vivendi* kereste a Szentszék a totalitárius rendszerben élő egyházak számára; majd a történelem ítél, hogy helyesen cselekedett-e?

Jóllehet Európában döntő fordulat következett be 1989-ben, ma még hiányzik a kellő történelmi távlat ahhoz, hogy teljes fényben lássuk és láttassuk a keleti politika történetét, fontosabb mozzanatait, a kompromisszumokat és a meg egyezések dokumentumait, illetve az ígéretek, elkötelezettségek meg nem tartását (a kommunista hatóságok részéről), a szentszéki képviselők és helyi egyházi vezetők melléfogásait és naivságát... Lehet, hogy mindenre nem is derül fény, hiszen például az Állami Egyházügyi Hivatal bizonyos dokumentumai eltűntek. Ezért most csak a keleti politika képviselői, elsősorban is Agostino Casaroli megnyilatkozásaira és bizonyos kétségtelen tényekre, eredményekre hivatkozhatunk.

A keleti politika — pasztorációs politika?

Az „Ostpolitik” igazában XXIII. János pápával született meg, Hruscsov és Kennedy idejében, a II. Vatikáni zsinat elején, amikor — a Sztálin halálát követő időszakban — a világpolitikában bizonyos enyhülés következett be, és az egyháznak is új tavaszt ígért az akkor megnyílt vatikáni zsinat. Bár lehetségesnek látszott Róma és Moszkva közeledése a két háború között, a jezsuita M.d’Herbigny és az asszumpcionista P. Neveu püspökök küldetése nem járt sikerrel, amint ezt A. Wenger könyve dokumentálja; a háború után pedig elkezdődött a véres egyházüldözés Közép-Kelet-Európában: J.J.Szlipij (1945), A.Stepinac (1946), Mindszenty József (1949), J. Beran (1949) „pereivel” és elítélésével a „vasfüggöny” mögötti „hallgatás egyháza” vértanúsága következett.

A. Casaroli meghatározta, mit is ért vatikáni „keleti politikán” (R): az *Ostpolitik* a Szentszék tevékenységét jelöli, ami igazából nem „politika”, hanem vallási, egyházi tevékenység. János pápa és utódai aggodalommal figyelték a kommunista rendszerben élő egyházak életét, a vallási helyzetet, az illető országok kormányaival való kapcsolatokon keresztül keresték azokat az utakat, amelyek révén megjavíthatták a hívők helyzetét. Ezért lehetne — ahogy H. Schambeck, Casaroli bíboros beszédeinek és tanulmányainak kiadója hangsúlyozza (HSV,

XXII) — a kérdéses „politikát” helyesen „*Pastoralpolitik*” (lelkipásztori politika) kifejezéssel jelölni. Casaroli egyik 1974-es interjújában (HSV, XXV), számolva a kritikákkal is, az *Ostpolitik* szükségességét is kiemelte: „Az *Ostpolitik* kötelessége a Szentszéknek, ezt én már gyakran hangsúlyoztam. Semmi köze sincs olyan kompromisszumhoz, amely feladná a hit igazságait vagy az emberi együttélés alapvető erkölcsi törvényeit.” A keleti politika főszereplője tudatában volt az út bonyolultságának, látta a veszélyeket, tudta, hogy szükség van a keresztény okosságra, és arra is, hogy bizonyos ponton meg kell állni: „*Non possumus!*” — eddig, tovább nem, ezt már nem tehetjük meg. A lelkek tüdve volt a legfőbb törvény („*Salus animarum suprema lex*”); e „politika” az egyház továbbélését akarta biztosítani, *de nem minden áron* akart például püspököket kinevezni. Azt sem állította, hogy tévedhetetlen. (Vö. HSV, XXV-XXVII) Tulajdonképpen az *Ostpolitik* abba a sokrétű *diológushálózatba* illeszkedett, amelyet XXIII. János után VI. Pál és II. János Pál bontakoztatott ki a II. Vatikáni zsinat szellemében.

Hogyan is kezdődött?

A hidegháború utáni „olvasás” a „hihetetlen triász” (Norman Cusin amerikai történész kifejezésével): Hruscsov, Kennedy és XXIII. János pápa korszakában. „XXIII. János pápa akkor kezdett el gondolkozni a »keleti politika« szükségességéről — mondta Casaroli a *La Repubblica* munkatársának (vö. még SC, 46kk.) —, amikor lehetővé vált König bécsi bíborosérsek számára, hogy Budapesten első ízben találkozzék Mindszenty bíborossal, aki az 1956-os forradalom után az Egyesült Államok követségére menekült. Hasonló jelzés történt Beran prágai érsek ügyében is, akit a kommunista rendszer háziőrizetben tartott. Mindez 1963 áprilisában történt. Én akkor éppen Bécsben tartózkodtam egy szentszéki küldöttség élén, amely a konzuli joggal foglalkozó ENSZ-konferencián vett részt. Ott ért utol a Pápa utasítása, hogy utazzak Budapestre, majd Prágába. Akkor az Egyházi Közügyek Tanácsának helyettes titkára voltam, és addig nem foglalkoztam különösebben a keleti országokkal. Mindez április végén történt; úgy emlékszem, König bíboros április 18-án járt Budapesten. Én május 3-án egyedül utaztam Budapestre. Három napot töltöttem ott mint a magyar kormány vendége. Tárgyalásokat folytattam a kormány egyházügyi megbízottjával, és egy munkatervet dolgoztam ki. Találkoztam Mindszenty bíborossal is.”

Casaroli bíboros ezután röviden leírja Mindszentyvel való találkozását, illetve a bíboros életmódját az amerikai követségen, majd így folytatja: „Budapestről előbb visszautaztam Bécsbe, majd onnan május 9-én a cseh-szlovák fővárosba indultam, ahol szintén három napot töltöttem, és találkoztam a vallásügyi hivatal funkcionáriusaival. Prágából visszatértem Bécsbe, majd május 16-án Rómába. János pápa ekkor már élete alkonyán járt, nem sokkal később, június 3-án meghalt. Azonnal fogadott és több, mint két órán át magánál tartott dolgozószobájában. Minden iránt érdeklődött, mindent tudni akart. Emlékszem, hogy környezete aggodalmaskodott, hogy ne fáraszam túlságosan, miközben ő — úgy vélem — teljesen tisztában volt állapota súlyosságával. Kopogtak egyszer, majd még egyszer... A pápa elkísért az ajtóig, és a következő szavakkal búcsúzott tőlem: »Nem kell elhamarkodni a dolgot. Hagyni kell, hogy a helyzet érlelődjön. Közben mi folytassuk a munkát jóakarattal és bizalommal«. János pápa ezekben a dolgokban nem volt türelmetlen. Tudta, hogy időre lesz szükség.”

Nemegyszer bírálták Casaroli érseket azért, hogy ő „találta ki” az *Ostpolitikot*, és „vette rá” a pápákat, hogy a Szentszéket e kétes értékű „politikába” belevigyék. A valóságban minden jel arra vall, hogy Casaroli bíboros egyszerűen engedelmeskedett János pápának is, majd pedig VI. Pálnak és II. János Pálnak is. Lehet, hogy a „vasfüggöny mögül jött” lengyel pápa már nem akarta leállítani vagy megváltoztatni a keleti politika addig kijárt útjait; de az is lehet — és ez valószínűbb —, hogy tudatosan éppen azzal „hagyta jóvá” az *Ostpolitikot* (ő, aki pedig jól ismerte a kommunista világot), hogy Casaroli érseket bíboros államtitkárrá nevezte ki, vagyis az olasz főpap lett „jobbkeze”. Végül is Wojtyła pápa „félreállíthatta” volna Agostino Casarolit úgy, hogy — akár bíborosi rangot adva is neki — valamelyik olasz főegyházmegye vagy egy jelentéktelenebb vatikáni dikasztérium élére nevezi ki. Ha ezt nem tette (nem tehetete?), elfogadta az általa képviselt *Ostpolitikot* is.

Itt néhány szót kell szólnunk a „Keletről jött pápa” keleti politikájáról. Természetesen elsősorban saját hazája, Lengyelország politikai-vallási helyzetének alakulását követte közelről, de a Vatikánban fogadott egyházi és állami vezetőkkel való tárgyalásai során, utazó nunciusa révén (bár talán ez utóbbi legkevésbé jött számításba) bele is szólt a lengyel ügyekbe. Kifelé ez legtöbbször úgy nyilvánult meg, hogy Wojtyła pápa a Jasna Góra-i Fekete Máriaának ajánlotta hazája sorsát, nehézségeit, kibontakozását. (Mi magunk egymás között így szoktuk mondani a Pápa Máriaéhoz intézett imáit olvasva: „a Szentatya megint *politizált* a Fekete Madonnával”.)

Ezt a megállapításunkat —ti. hogy a Pápa „beleszólt a lengyel politikába” — megerősíti az is, amit már pápasága elején megfigyeltek egyes szakértők II. János Pál „monarchikus” kormányzói stílusáról; ti. vezetésre termett egyéniség, erős akarata lévén, gyakran egyedül dönt, miután megkérdezte közvetlen munkatársait, tanácsadóit. Állítólag a jezsuita P. Sorge, a *La Civiltà Cattolica* volt igazgatója jellemezte így Wojtyła pápát: „II. János Pál meghallgat sok embert, kevéssel beszél és egyedül dönt.” Ez vonatkoztatható keleti politikájára is; elsősorban Lengyelországgal kapcsolatos intézkedéseire, de a többi volt kommunista ország egyházpolitikai ügyeinek intézésére is. Annál is inkább, mivel ő maga jól ismerte a kommunista rendszert.

Hogy II. János Pál pápának döntő szerepe volt az 1989-es fordulatban, a kommunizmus bukásában, azt — többek között — megállapította Mihail Gorbacsov is, a *La Stampa* című olasz napilap 1992. március 3-i számának vezércikkében. Gorbacsov szerint II. János Pál nemcsak a múltban játszott nagy szerepet, hanem a jövőben is jelentős politikai súllyal fog rendelkezni, és pedig ebben az átmeneti korszakban az emberi személyek öntudatát, szellemét erősítheti a társadalom átalakítására.

Casaroli: „Apologia sui”

Casaroli bíboros államtitkár az utóbbi években többször nyilatkozott a keleti politikáról, többek között a Mindszenty-ügy kapcsán, vagy a magyar kormány és a Szentszék közötti 1964-es részleges megállapodás 25. évfordulóján. Ez utóbbi alkalommal, 1989. szept. 15-én az *Osservatore Romano* vezércikkét minden bizonnyal ő sugallta. 1989-cel bekövetkezett a nagy fordulat, amikor is sokan

bírálták mindazokat, akik a kommunistákkal „egyezkedtek”, dialógust kerestek, Casaroli bíboros államtitkár megvédte álláspontját, illetőleg az „Ostpolitik”-ot.

Már korábban is választolt bizonyos ellenvetésekre. A Kádár-látogatáskor általa sugallt beszédben VI. Pál pápa megjegyezte, utalva a XXIII. János által kezdeményezett közeledési politikára: „Magát a kezdeményezést és eredményeit sokan éber és nem ritkán bíráló figyelemmel kísérik, legalábbis kételkedéssel fogadják. Ezekről az eredményekről, lelkiismeretünk ítélete után, majd a történelem mond végső ítéletet. A katolikus egyház, és vele a Szentszék, miután alkalmazkodnia kellett kétezer esztendő története viszontagságaihoz, nem riad vissza a merésznek tetsző döntésektől sem. Az egyházat nem az vezeti, hogy a pillanatnyi előnyöket vagy a népszerűséget keresse, hanem az örökkévalóságra irányuló küldetésének mélyeséges indítéka, az az elhivatottsága, hogy az embert szolgálja, aki Isten gyermeke és képmása, akinek óvni kell jogait és jogos törekvéseit, hogy emberhez méltó életet éljen, békében, igazságos társadalmi rendben, a határokon is túllépő testvériségben. *Hisszük, hogy az eddigi tapasztalatok igazolják a megtett utat: azt, hogy párbeszédet folytatunk a közös problémákról, ügyelve arra, hogy tiszteletben tartsuk az egyház és a hívők jogait, jogos érdekeit...*”

Valóban, mindig tiszteletben tartották az „egyezkedéseknél” az egyház és a hívők jogait? Persze, a *szándék* megvolt, mindig *remélték* (az egyháziak, a Szentszék és a magyar vagy más helyi egyház képviselői), hogy a dialógus egyre több eredményhez vezet, egyre nagyobb tér, szabadság nyílik a hitélet kibontakozásához. De vajon egy idő után — éppen a korábbi tapasztalatok és a megtett út alapján — nem kellett volna felülvizsgálni a módszert? Nem kellett volna-e erősebben fellépni? Kevesebb kompromisszumba beleegyezni? Vajon a „kis lépések” végül is nem egy helyben topogássá váltak Magyarországon, az Állami Egyházügyi Hivatal ravasz és ügyes vezetőinek ellenőrzése, feltételei, ultimátumai folytán? Persze, a Pápa és a Szentszék tájékoztatása sem volt mindig tárgyilagos: a helyzetet sokszor megszépítették, a „jó viszonyt” az egyház és az állam viszonyának „rendezettségét” emlegetve (vö. *Vigilia*, 1984/9), és az elért kis eredményeket hangoztatva, elhallgatva viszont a Hivatal teljes ellenőrzését, gyámkodását, az egyházi élet kibontakozását megbénító rendszabályait. Az 1989-es fordulat után mindez napvilágra került.

Egyesek megjegyezték, hogy II. János Pál pápa, minthogy ismerte a kommunista egyházpolitikát, jórészt maga vette kézbe az „Ostpolitik”-ot, ezért sem volt szükség bizonyos diplomata személyek leváltására. Ez a megjegyzés valószínűleg igaz Lengyelország, hazája esetében, de nem érvényes általában. Mindenesetre, Casaroli bíboros államtitkár és a Szentszék mindvégig megvédte az előző évtizedek keleti politikáját, elsősorban is annak *szándékát*, a *remélt* lelkipásztori eredményekre, az *adott valósággal számoló* realitásérzékre hivatkozva, és mint már említettem, azt hangoztatva, hogy bizonyos határokat nem léptek túl, a veszélyes kompromisszumoknál meg tudtak állni.

Az *Osservatore Romano* 1989. szept. 15-i számának vezércikke, a Szentszék és a magyar kormány diplomáciai kapcsolatai előestéjén, visszatekintve a negyedszázad alatt megtett útra, az 1964-es részleges megállapodástól elkezdődő úgynevezett „kis lépések” eredményeire, pozitív mérleget készít: „A Megállapodás megvetette az akkor elkezdődő és kibontakozó dialógus alapjait. Rendszeressé váltak a hivatalos tárgyalások, és ezeknek köszönhetően, a »kis lépéseken« keresztül, a Szentszék és a magyar állam közötti kapcsolatok fokozatosan megjavultak”. És a Vatikán félhivatalosa a pozitív eredmények közül felemlít néhá-

nyat: a pápa apostoli látogatása Magyarországon valószínűleg 1991-ben; a diplomáciai kapcsolatok közeli felvétele; valamennyi püspöki szék betöltése, a szerzetesrendek és egyházi mozgalmak újjáéledése, a készülő új vallásügyi törvény. Az *Osservatore Romano* csak azt nem látja, hogy ezek az eredmények inkább a „gorbacsovi fordulathoz”, illetőleg a kommunizmus bukásának köszönhetőek, semmint az „Ostpolitik”-nak és a kis lépéseknek. Magyarország, miként a többi közép-keleti ország, egy-két év alatt nagyobbat lépett előre, mint a negyedszázad alatt megtett út volt.

Hogy is ne idéznénk fel itt Casaroli bíboros államtitkár szavait, amelyeket 1990. február 9-én a budapesti sajtókonferencián mondott, miután aláírták a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó új Megállapodást: „A ma aláírt megállapodással túlhaladott és érvényét veszti az a részleges megállapodás, amely 1964 szeptemberében jött létre a Szentszék és a magyar kormány között. Minthogy én voltam e megállapodás egyik aláírója, úgy tűnhetnék, mintha az atya (félig) temetné gyermekét. Valójában, úgy is mint az 1964-es megállapodás létrejöttének egyik hajdani szerzője, boldog vagyok most, hogy a több fölöslegessé tette a kevesebbet; de azért nem feledve, hogy az akkori munka — és nem volt kevés! — valamint az azt követő »kis lépések« sorozata segítette elő a jelenlegi helyzet megérlelődését. Nem volt tehát elvesztett idő és haszontalan fáradozás. Az igazságnak tartozunk azzal, hogy erre emlékeztetünk.”

Végül idézzünk abból a beszédből, amelyet Casaroli bíboros államtitkár 1990. június 2-án Krakkóban tartott, amikor a város Teológiai Akadémiája díszdoktori címmel tüntette ki. Az „Ostpolitik”-ről ezeket mondotta: „A Gondviselés megadta azt, hogy az egyházat szolgálhattam a Szentszék úgynevezett »Ostpolitik«-ja, keleti politikája korszakában, mint XXIII. János és VI. Pál pápa munkatársa és az utolsó tizenegy év alatt nagyobb felelősséggel II. János Pál munkatársaként. Ez a tény kiváltságos helyzetet és sok tekintetben egyedülálló tapasztalatot biztosított nekem. Tapasztalataim jó része az úgynevezett valós szocializmus országaival való kapcsolatokhoz fűződik. Természetesen, az »Ostpolitik« szektora nem volt szerény egyházi szolgálatom egyetlen része, mégha ez is volt a legismertebb — megbecsült vagy bírált — szolgálatom...” A Szentszék tudta — fűzte hozzá az Ostpolitik főszereplője — hogy az egyházé a jövő, és a »remény ellenére is remélve« folytatta működését, abban a biztos tudatban, hogy az egyház élete és tevékenysége számára nyitott minden új tér, és intézményes struktúrájának minden új megerősítése, ami lényeges szolgálatához, hozzájárult a vallási élet védelméhez és felvirágoztatásához ott, ahol ideológiai meggondolások előre látták és elhatárolták annak végét. Biztos volt abban is, hogy minden erőfeszítés az egyház és a vallási lelkiismeret nagyobb szabadsága érdekében egyben a népek szabadságának szolgálata is.”

Felhasznált irodalom:

D.del Rio— R.Giacomelli: *San Pietro e il Cremlino* Piemme, Róma 1991. 28—36.o. A.Casaroli itt közölt interjúja még kiegészítendő azzal, amelyet a *La Repubblica* című lap 1988. szept. 3-i számában adott D.del Rio vatikanistának (R); Antoine Wenger: *Rome et Moscou. 1900—1950*. Desclée de Br. Párizs 1987 (RM); Hansjakob Stehle: *Die Ostpolitik des Vatikans* Piper München/Zürich, 1975 (OV); Agostino Kardinal Casaroli: *Der Heilige Stuhl und die Völkergemeinschaft* Duncker Humblot, Berlin 1981 (HSV); Mindszenty József: *Emlékirataim* Toronto, Vörösváry 1974